спектива не наражає тих, для кого вона достеменна, на абсурдний кінець всього, але відкриває кожній людині майбутнє в світлі Істини, що перевершує межі світу її земного буття й дає надію на розв'язання протиріч, що виглядають нездоланними в межах людських можливостей. Християнство дає особистості перспективу перейти кінець самого світу, в якому панують "смерть і час". Конечність людського буття перестає бути абсурдом, набуваючи завершення. В есхатологічній перспективі одвічні таємниці людського буття не проблематизують істинності моралі, час не розгортається шляхом безконечних спроб людського самоствердження, але виповнюється, прямуючи до мети існування світу. На цих світоглядних засадах ґрунтується певний ідеальний план моральних понять та моральних завдань особистості. Проте поряд з усвідомленням цього ідеального рівня моралі необхідний розвиток форм їхньої адаптації до існування за умов множинності віросповідань, етосів релігійних та нерелігійних, сучасних і радше архаїчних спільнот заради сприйняття та утвердження універсальних цінностей християнської моралі, а отже, і в ім'я безперечних благ, що об'єднують людей незалежно від їхньої віри, нації, соціального становища.

ФІЛОСОФІЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Сергій Тарадайко

***ТАРАДАЙКО Сергій Миколайович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Запорізького Національного технічного університету. Сфера наукових інтересів – історія філософії, історія релігії, культурологія.*

ЦАР ДАВИД І ЗИҐМУНД ФРОЙД

Мої батьки були євреями, та й сам я залишаюся євреєм.

З.ФРОЙД

Сьогодні вже нікому не треба доводити, що думка існує не серед абстракцій та законів логіки, а так само, як і будь-яке явище культури, випливає з історичних та національних джерел. Проте, повертаючись до них, слід завжди бути готовим до несподіваних зустрічей.

Напевне, кожен, хто читав псаломи Давида, відзначав характерний, надзвичайно збуджений тон цих текстів. І справа не тільки у піднесенні, яке є цілком зрозумілим, коли людина звертається до Бога. Цар Давид, цей помазанець Божий, дійсно збентежений: "Тремтить моє серце в мені, і страхи смертельні напали на мене" (Пс. 55: 5). Важливо помітити, що це не окрема "цитата", а настрій, відчутний на кожному кроці. Звідки ж ті страхи й чому охопили вони Давида? Відповідь дуже проста: "Бо чужинці повстали на мене" (Пс. 54:5).

Безперечно, це занадто делікатна тема, але доводиться визнати, що саме така загроза непокоїть Давида. "Господи, – як багато моїх ворогів, як багато стають проти мене!" (Пс. 3: 2).

© С.Тарадайко, 2006

Почуття тривоги невпинно зростає. "Тих, хто мене без причини ненавидить, стало більш, ніж волосся на моїй голові, набралися сили мої вороги, що безвинно мене переслідують" (Пс. 69: 5). Давид потрапляє у безвихідне становище: він розуміє, що не може сподіватися на милість його ворогів, адже "вони лютою ненавистю ненавидять мене!" (Пс. 25: 19). Але й здолати їх самотужки він теж не може, "бо сильніші від мене вони!" (Пс. 18: 18).

Все, що йому залишається, це "страх та тремтіння" (Пс. 55: 6). Останні слова, звичайно, нагадують про відому книжку С.К'єркеґора[1], який уважно досліджував подібний стан. Вибір тут справді невеликий: або пропасти, або звернутися до Бога.

Давид – звертається до Бога. "Того дня, коли страх обгортає мене, я надію на Тебе кладу" (Пс. 56: 4). Проте варто відзначити, що це не тихе відсторонене почуття, а, навпаки, відчайдушна спроба знайти оборонця, який захистить від цілком земної загрози. "Урятуй мене, Господи, від моїх ворогів, бо до Тебе вдаюся!" (Пс. 143: 9). Давид сприймає Бога саме як захисника, покладаючи на нього всі свої сподівання. "Ти покрова моя, Ти від утиску будеш мене стерегти" (Пс. 32: 7).

Як відомо, віра творить дива. "Я кличу: Преславний Господь, і я визволений від своїх ворогів!" (Пс. 18: 4). Або в іншому місці: "Господь моя сила та щит мій, на Нього надіялось серце моє, – й Він мені допоміг" (Пс. 28: 7). Ось головна "сюжетна лінія" цієї драми. У ній беруть участь лише три дійові особи: Вороги, Давид і Бог.

Минуло близько трьох тисячоліть, коли 1923 року вийшла друком, можливо, найвідоміша праця Зигмунда Фройда "Я і Воно". Підбиваючи підсумки своїх досліджень, батько психоаналізу визначив головні, на його думку, складові людської психіки й показав, які гострі протиріччя спалахують між персонажами цієї внутрішньої драми. У ній беруть участь теж лише три дійові особи: *Воно*, *Я* та *Над-Я*.

Це виглядає дивним, але їхні стосунки справді нагадують історію Давида. Звичайно, місце Ворогів тепер посідає Воно,

[1] Див.: *Кьеркегор С.* Страх и трепет. – М., 1993.

несвідома частина душевного життя, його, так би мовити, темний бік. Саме тут виникають нестримні бажання, які намагаються оволодіти людиною. Треба звернути увагу на те, що Фройд розрізняє "два види первинних потягів", і якщо з першим усе зрозуміло – адже це статевий інстинкт, або Ерос, то на другому варто зупинитися.

Згідно з Фройдом, у людині, як і в усій природі, прихована величезна руйнівна сила. Вона діє у напрямку, протилежному щодо статевого потягу, і тому не продовжує життя, а, навпаки, обриває його, переводить "усе органічно живе до стану неживого"[1] Це "інстинкт смерті", він виявляє себе в садизмі. Фройд зізнається, що йому важко пояснити цей потяг, але зрештою каже про руйнівний інстинкт, "шлях якому вказує ненависть"[2]. Слово "ненависть" знову нагадує про Давида та його ворогів.

Але замість Давида тепер *Я* – чим не "цар" душевного життя?! – адже *Я* пов'язує психічні явища у деяку єдність, а також відповідає за стосунки із зовнішнім світом. На відміну від *Воно*, де безмежно панує "принцип насолоди", *Я* керується "принципом реальності". Фройд пише: "*Я* репрезентує те, що можна назвати здоровим глуздом та обачливістю. *Воно*, навпаки, містить у собі пристрасті"[3]. Приборкати їх можна лише ціною дуже великих зусиль. Фройд порівнює *Я* з вершником, "що має загнуздати коня, який переважає його своєю силою; різниця в тому, що вершник намагається зробити це самотужки, а *Я* – запозичуючи сили"[4]. І знову знайомі мотиви: саме так Давид рятувався від ворогів, які були сильнішими за нього.

Нарешті, з'являється третя дійова особа. І якщо Давид звертався до Бога, то *Я* має власну найвищу "інстанцію" – *Над-Я*. Щоправда, раніше, у своїх попередніх творах, Фройд уживав дещо інший термін – *Ідеал-Я*, але тепер вони існують як

[1] *Фрейд З.* "Я" и "Оно". Труды разных лет: В 2-х кн. – Тбилиси, 1991. – Кн.1. – С.375.

[2] Там само. – С.377.

[3] Там само. – С.363.

[4] Там само.

рівноправні, причому в кожному відчутна ідея Бога. Цього, до речі, не приховує й сам Фройд: "ми можемо дати наступну відповідь усім, хто був збентежений у своїй етичній свідомості й скаржився, що, мовляв, повинна ж бути в людині найвища істота! – ми відповідаємо: звичайно, та ось це і є найвища істота – це *Ідеал-Я* чи *Над-Я*"[1]. І знову: "*Ідеал-Я* задовольняє всі вимоги, які висувають до найвищої істоти в людині"[2].

Ця "інстанція" містить певні моральні засади. Вони й виявляються тією силою, що стримує дію інстинктів. На відміну від *Воно*, де вирують "первинні потяги", *Над-Я* виникає лише в суспільстві, адже складається шляхом уподібнення до інших людей. Фройд називає таке явище словом "ідентифікація", від *identifico*, "ототожнюю", з пізньої латини, причому першою й вирішальною, на його думку, стає "ідентифікація" з батьками. Важливо наголосити, як наполегливо з'являється у Фройда подібний мотив. Ще у "Тотемі і табу" (1913), вивчаючи проблеми первісного суспільства, він показав, що саме "ототожнення" людей з тотемом, який зображував спільного предка, дозволило їм усвідомити свій кровний зв'язок.

Але чому "ідентифікація" з батьками так уперто нагадує про себе? Звідки у Фройда такий стародавній спосіб мислення? Щоб відповісти на ці питання, слід повернутися до біблійних текстів. Тут одразу впадають в очі дуже характерні словосполучення, і трапляються вони ледве не на кожній сторінці: "насіння Авраама", "сини Яковові", "сини Ізраїлеві"... Що це, як не "ідентифікація" з батьками?!

До речі, "Аврам" давньоєврейською – це саме "батько", до того ж "високий" та "сильний" батько, а от "Авраам" – "батько для багатьох". Але Аврам стає Авраамом за певних обставин, завдяки тим дивовижним подіям, які й визначили суть Старого Заповіту; йдеться про договір, або "заповіт" Бога з Авраамом. Господь запевнив, що той матиме численне потомство, з якого складеться цілий народ. І навіть пообіцяв улаштувати його майбутнє. Відтоді кожен єврей, добре пам'ятаючи про ту обіцянку, свідомо чи напівжартома, та все ж пов'язує свій життєвий успіх із своїм походженням. Але як засвідчити таку причетність до нащадків Авраама? Для цього існує один-єдиний засіб – "ідентифікація" з батьками, бо лише вони є тією ланкою, що поєднує людину з далекими предками. Причому дістатися важливо аж до Авраама, адже саме він укладав угоду з Богом, а Бог обіцяв...

[1] Там само. – С.371.

[2] Там само. – С.372.

Проте будь-яка угода визначає взаємні зобов'язання сторін, і тому кожен, хто хоче отримати обіцяне, теж має виконувати певні обов'язки. Таким чином, з'являється Закон (*Torah*). І тоді вже цілком зрозуміло, як заслужити милість Божу, – треба сумлінно виконувати Тору.

Отже, дух Старого Заповіту пов'язує Бога, по-перше, з батьками, по-друге, з певними моральними вимогами. А хіба не так само і у Фройда? Адже *Над-Я*, ця "найвища істота" внутрішнього світу, не лише походить від батьків, а й вимагає дотримання моральних обмежень. Так виявляє себе стародавній дух, в якому пов'язані "заповіт" і "закон". До речі, цей дух відчутний і там, де Фройд поєднує "тотем" і "табу".

Виникаючи завдяки батькам, *Над-Я* посідає те особливе місце, що раніше займали вони. Подібно до того, як батьки наглядали за дитиною, тепер уже *Над-Я* стежить за своїм Я, пильнує, чи дотримує воно певних обмежень. Але чомусь це мало нагадує батьківську турботу, надто коли йдеться про "виняткову жорстокість і суворість *Над-Я*"[1]. Коли ж Фройд каже про страх, який огортає бідолашне *Я*, можна здогадатися, що такі уявлення навіяли не батьки, а суворий Бог Старого Заповіту. Як відомо, саме "страх Господній" вважався тут основою праведного життя, а самі ці люди називали себе "тими, хто боїться Бога".

Таке почуття переносили письмові, так би мовити, офіційні відносини з Богом до внутрішнього світу людини, і тепер будь-яке порушення Тори спричиняло болісне занепокоєння. "Бо провину свою визнаю, журюся гріхом своїм я!" (Пс. 38: 19). Звичайно, це знову слова Давида, проте за ними відчувається та душевна ситуація, що її, власне, й зображує психоаналіз.

[1] Там само. – С.387.

Особливо примітним тут є слово "провина" Недаремно ж, згідно з Фройдом, "*Над-Я* виявляє себе переважно як почуття провини"[1].

Цілковито збігаються й кінцеві, так би мовити, прагнення Давида та Фройда. Благаючи Господа про допомогу, Давид сподівається подолати "ворогів" і разом із своїм народом "успадкувати землю". Але так само й у Фройда: "Психоаналіз є тим знаряддям, яке має надати *Я* можливість поступово опанувати *Воно*"[2]. Різниця лише в тому, що Давидові "ми" та "вони" постають у Фройда в однині: *Я* та *Воно*.

Іноді спорідненість обох текстів стає помітною навіть на поверхні. Взяти, приміром, оте порівняння, де *Я* зображене в образі вершника, що має загнуздати норовистого коня, тобто нестримне, зухвале *Воно*. Дещо схоже й у Давида: "Не будьте, як кінь, як той мул нерозумні, що їх треба приборкати оздобою їхньою – вудилом і вуздечкою, як до тебе вони не зближаються" (Пс. 32: 9).

Постійні збіги та внутрішні зв'язки, цілком очевидні або приховані, мимоволі наштовхують на думку, що це не звичайний, здавалося б, вплив, а дуже стійкий, *один і той самий* спосіб мислення. Аби дійти кінцевого висновку, варто пригадати, чого навчали вчителі Вічного Повернення[3]. Приміром, премудрий Еклезіаст, якщо вже триматися Старого Заповіту: "Дивись, – це нове! Та воно вже було від віків, що були перед нами!" (Екл. 1: 9 – 10).

[1] Там само.

[2] Там само. – С.389.

[3] Див.: *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра. – К., 1993. – С.220.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ ПІД ПИТАННЯМ ФУЛБРАЙТЕРІВ

На шостій щорічній конференції випускників програми імені Фулбрайта, що відбулася 16 жовтня 2003 року в Києві, обговорювали ідею Університету. Для фулбрайтерів (так називають себе випускники та учасники цієї програми – українські та американські науковці) рефлексія над цією темою є важливим компонентом "фулбрайтівського досвіду". Адже стажування українських науковців в американських університетах не лише дає уявлення про західні стандарти академічного життя, а й відкриває нові горизонти осмислення інтелектуального життя взагалі. Зіставлення вітчизняного та набутого в американському університеті досвіду часто загострює відчуття долі інтелектуала за сучасної доби, спонукає до роздумів про його місце та місію. Пропонуючи тему "Ідея Університету", організатори конференції сподівалися, що вона хвилює багатьох випускників програми не тільки тому, що переважно вони є викладачами університетів або ще якимось чином дотичні до них. Близькою фулбрайтівській спільноті цю тему робить її вкоріненість в інтелектуальне життя, де Університет постає не стільки як певна соціальна інституція, в якій навчаються якоїсь професії, але передусім як гарант мислення, людської свободи та достеменності творчості.

Гадаю, що більшість читачів чули про програму академічних обмінів, засновану 1946 року з ініціативи сенатора Фулбрайта з метою досягнення за допомоги обміну науковцями більш цивілізованого, розсудливого та гуманного порозуміння у міжнародних відносинах. З цього часу тисячі американських вчених та спеціалістів діляться своїм досвідом в університетах інших країн, натомість їхні зарубіжні колеги приїздять на стажування у США. В Україні програма імені Фулбрайта працює більш ніж десять років, символізуючи якісні зміни в її інтелектуальному житті. Засадовими тут є залучення українських вчених до міжнародної наукової спільноти, відкриття нових способів мислення, усвідомлення власної інтелектуальної значущості.

Для фулбрайтівських конференцій проблеми освіти та науки завжди були в центрі уваги. Так, питання стану соціальних та гуманітарних наук у колишньому Радянському Союзі, ролі та статусу науковця та викладача в українському суспільстві, плагіату та наукової етики, місця української науки у глобальному контексті визначали теми попередніх фулбрайтівських конференцій. Обговорення ідеї Університету їх продовжило. Але якщо попередні конференції мали більш практичний ха-

© О.Гомілко, 2006